

A NÉPNEMZETI IRÁNY PETŐFI-KÉPÉNEK ALAKULÁSÁRÓL*

Toldy Ferenc irodalmunk virágkorának a tizenkilencedik század harmincas éveit tartotta, a nemzeti romantikát, amelynek középpontjában Vörösmarty költészete állt. A népnemzeti irány, nem tagadva ennek az elgondolásnak számos lényeges elemét, s nem vitatva Vörösmarty kiemelkedő szerepét (Gyulai biográfiája), a hangsúlyt a nemzeti romantikáról az irodalmi népiességre helyezi át, Petőfi és Arany költői munkásságával a középpontban.

Gyulainak egyik legfőbb törekvése az ötvenes évek derekán (*Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, 1854), hogy a reformkori örökség tőle fontosnak tartott, irodalmi ízlésének alaprétégét jelentő részét a következő – társadalmi és politikai feltételeiben megváltozott – korszakba, saját korába átemelje. Gondolatmenete két axiómára redukálható: politikai és gondolati költészete, amelyben a „jelen izgalmi” dominálnak, kevésbé értékes, „mint midőn szilaj lelke a pusztákra szabadul”; a másik: „Petőfi táj-, csendélet- és zsánerképei a magyar költészet örök remekei lesznek.” Az itt jelzett gondolatok is érzékeltetik, hogy Gyulai irodalomszemléletének – s az egész népnemzeti iránynak – lényeges mozzanata az objektív látásmód igénye, még a lírára vonatkoztatva is. Tévednénk azonban, ha úgy vélnők, hogy Gyulai célzata leegyszerűsítő. Ezménye a nemzeti irodalom, amelynek a népies elem adja meg a formáját, karakterisztikumát. Eredményét abban látja, hogy a népies elem megkülönböztető arculatot kölcsönzött a magyar irodalomnak, amely ily módon a maga össznemzeti eszmeiségével és erkölcsi igényével európai szintű és rangú irodalommá lett. Gyulai ezt a folyamatot történelmi fejlődésnek fogja fel, empirikus vizsgálódásának konklúziója az a felismerés, hogy az irodalom (Sükei Károly szavával) „köz-

*Részlet egy nagyobb tanulmányból

érületet” fejez ki, amelynek összhangban kell állni a kor uralkodó ízlésével, amely mögött erkölcsi elvek s végső fokon (ezúttal Deák Ferenc nézeteiben megtestesülő), ezekkel összefüggő, társadalmi-nemzeti szükségszerűségek szublimált politikai realitások állnak.

A polgárabb gondolkodású Kemény Zsigmondnál a népies elem kevesebb méltánylásra talál, s Petőfivel kapcsolatosan elsősorban a stílus erényeit ismeri el. Nincs terünk a különbségek fejtegetésére, kétségtelen azonban, hogy a lényeges szemléleti elemekben Kemény és Gyulai között egyetértés mutatkozik. A hangsúlyeltolódások azonban gyakran arra mutatnak, hogy a népnemzetinek mondott csoportosulás korántsem volt homogén, nem rendelkezett kidolgozott teóriával, bár a történelmi szituációban gyökerező főbb elvek kétségkívül rokonították nézeteiket.

Németh G. Béla kutatásai nyomán egyre több szó esik a pozitívizmus szerepéről a század második felének irodalmi (és általánosabb érdekű) gondolkodásában. Valóban találkozunk már az itt vázolt korszakban és vonatkozásban olyan megfogalmazásokkal, amelyeket a pozitívizmus szemléleti ismérvei közt szoktunk emlegetni. Annak eldöntése azonban, hogy az empirikus Gyulai, az objektivitás igényét hangoztató, de irodalmárként valójában elfogult Salamon vagy az inkább Hegel és a korábbi német esztétika varázskörében élő Greguss milyen eszmetörténeti kapcsolatban állhatott a pozitívizmus-sal, további részletvizsgálatok tárgya lehetne. A történelmi és erkölcsi szituációban rejlő „egybehangzás” aligha tagadható, s végül is minden tan akaratlan, részleges vagy tudatos átvételének, alkalmazásának ez az alapja.

Az alábbiakban a Petőfi-recepció vonatkozásában teszünk néhány megjegyzést, Salamon és Greguss e tárgyú nézeteit érintve.

Salamon Ferenc, Gyulai nemzedéktársa noha részese volt 1848 történelmi élményének, ettől a hagyatéktól viszonylag könnyen megszabadult. Alkatilag érzéketlennek bizonyult a

társadalmi problémák iránt, ezért elvont liberalizmusa teljesen konzervatív jellegű. 1857-ben (amely esztendő döntő jelentőségű az irodalmi Deák-párt szerveződése szempontjából) csatlakozik Gyulaihoz és Keményhez. Irodalomkritikusként és irodalomtörténészként mindössze néhány esztendőn át tevékenykedik, 1863-tól a történettudományok művelésével foglalkozik. Miként a szociális kérdések, úgy az ezekkel végső fokon összefüggő népiesség, mint irodalmi-szemléleti kategória nem foglalkoztatja különösebben, ezért a társadalmi és szociális viszonylatoktól megszabadított „nemzeti irodalom”, s annak eszményített ideáltípusai állnak vizsgálódásai előterében. Salamon Ferenc gondolkodása, ha az irodalmi Deák-pártot valaminő mai értelemben vett politikai pártnak tételeznők fel, minden bizonnyal a jobbszárnyat reprezentálná, amelyet nem nyűgöznek a tiszteletre méltó progresszív eszmék béklyói. A művelt és éles elméjű Salomonnak ez a tulajdonsága kiváltképpen Petőfi-tanulmányában (*Petőfi Sándor újabb költeményei 1847–49*. Budapesti Szemle, 1858) jut kifejezésre. A természettudományos műveltségű és racionalista Salamon, irodalmárkodásának esztendeiben, akkor válik szenvedélyessé, ha valamiféle demokratikus vagy radikális eszme nyomára bukkan: az aulikus arisztokratákat kivéve kevesen vanna e korban, akik oly gyűlölködve és ellenséges indulattal telten, a társadalmi körülmények megítélése iránt oly kevés hajlandósággal rendelkeztek volna, mint e tudós férfiú. Petőfi-tanulmánya alkatának e vonásait teljességgel felfedi, s szinte lélektani rejtély, hogy milyen motívumok vezették az irodalom tanulmányozása felé, s miért csatlakozott a maga módján a liberális nemesi-polgári tradíciókat mégiscsak példává emelni óhajtó irodalmi csoportosuláshoz, ha csak az a hagyomány nem, mely szerint nálunk bizonyos eszmék először az irodalomban kapnak hangot.

Nyilvánvaló persze, hogy az affinitás titkát nem Salamon Ferenc lelkialkatában fedezhetjük fel, hanem nézetei objektív logikájában. Konceptiója ugyanis azoknak a nézeteknek a

szélsőségig, olykor ad absurdum vitele, amelyek immanensen benne rejlettek már a Gyulai–Kemény-féle kiinduló álláspontban. A mi korunk, a 20. század annyi politikai tapasztalat, s a művészetek oly nagymértékű differenciálódása következtében sokkal érzékenyebben reagál a nézetek különbségére, s hamar teremt kapcsolatot azok politikai-világnézeti hátterével. A tizenkilencedik század a maga politikai-ideológiai színvonalán ezeket a differenciákat nem érzékelte oly erőteljesen, s amennyiben mégis reagált ezekre, nagyságrendjüket, befolyásukat, a társadalmi fejlődés lassúbb üteme miatt, nem tartotta kiemelkedőnek, fontos érdekeket közvetlenül érintőnek. Az ilyen értelemben vett „liberalizmus” az azonos körökön belüli nézeteltérések iránt is bizonyos toleranciát tanúsított. Mindez persze nem zárta ki, sőt feltételezte a legfontosabb alapkérdésekben való egyetértést, s az ilyennek minősített politikai-erkölcsi alapigazságokhoz való ragaszkodást, sőt ezek militáns, olykor agresszív képviselését. Salamon Ferenc nézetei így tehát kapcsolatban vannak a Gyulaitól kimondott alaptételekkel, olykor ezeknek pontos megfelelői, máskor pedig csak racionális magvát militáns konzervatív szellemben kibontakoztató variánsai. Az ilyenfajta továbbgondolások nyilván hangsúly- és arányeltolódásokhoz vezetnek, de éppen ezáltal fejezik ki sok esetben következetesebben azt, ami a „mérsékelteknél” még csak szándék és tendencia formájában van jelen.

Salamon Petőfi költészetének legfőbb érdeméül, s ebben a Petőfi-értékelések azóta is érvényes alaptételét variálta, azt tüntette fel, hogy „Petőfi a magyar népköltészetnek nemcsak tárgyait, hanem a belső formát, mintegy a nép eszejárását is magáévá tette”. Érdekes, hogy ő is hajlamos a Béranger-hatást túlbecsülni, sőt Petőfinek a Béranger iránti elfogultságában nemcsak osztozik, hanem, ha ez lehetséges, a francia költőt talán még Petőfi elragadtatott véleményéhez viszonyítva is nagyobbnak, jelentékenyebbnek tartja, sőt egyenest úgy tekint rá, mint „talán minden kor és nemzet egyik legnagyobb

lírikusára”. Ez az elfogultság már csak azért is furcsa, mert Salamon mindent, ami demokratikus, plebejus színezetű, egyébként mélyen elítél, s minden ilyen törekvéstől hidegen, majdhogynem megvetően fordul el. Salamon jó érzékkel veszi észre Petőfi egyes témáinak romantikus vonásait, noha közvetlenül a romantikával nem foglalkozik. Petőfi merészebb képzettársításaitól visszahökken, s ezekben a kiegyensúlyozottat, arányosat előnyben részesítő felfogásánál fogva az ízlés eltévelyedését látja. Fekete Sándor figyelt fel Petőfi egyes kedvelt hasonlatainak (pl. az akasztófa-, akasztott ember-motívum) és élménynek ténybeli, életrajzi eredetére. Salamon erről mit sem tudván az ízléstelenségek fő okozóját Victor Hugo hatásában jelöli meg: „Aligha nem Hugo Victor némely ocsmányságai buzdították effélékre”. Ez Salamon Petőfi-felfogásának az a rétege, amely lényegében nem tartalmaz mást, mint az irányzat ekkor már kikristályosodott nézeteit.

A hangsúlyoknak, árnyalatoknak minden irodalmi értéklésben igen nagy szerepük van. Olyannyira, hogy a megállapítások rendszere a hangsúlyok, árnyalatok révén alapjában módosulhat. Például: Gyulai, aki Petőfi költészetében az objektívabb formákat, a zsánerképeket és a leíró költeményeket kedvelte, felfogásának megfelelően ezekben látta a költő életműve legértékesebb részét. Salamon továbblép ennél, s egyenest azt állítja, hogy „Petőfi az enyelgés, a szelídebb humor . . . és csend valódi költője, nem pedig a nagy szenvedélyké”. Hivatkozik e megállapítása kapcsán az *Itt van az ősz, itt van újra*, a *Téli esték*, a *Kutyakaparó* című versekre. Salamon idézett véleményéből szinte arra következtethetnénk, hogy Petőfi merengő, szelíd kedélyű alkat, s lényegében idegen tőle az ezzel ellentétes magatartás. A súlygyenből s az ebből következő antiromantikus felfogásból következik, hogy a válsághangulatban és a világfájdalom attitűdjében szabálytalanságot lát, a *Felhők*ben bizarr eszmék foszlányait. Az is eléggé nyilvánvaló a népnemzeti irány kialakuló eszmerendszere értelmében, hogy a művészet intellektuális arculatát a lélektani

és erkölcsi tényezők adják meg, a realitás szélesebb szférái, a társadalmi valóság és a politikum ezekben szívódnak fel sajátosan szublimált formában. A gondolati mélység tehát mintegy ezekkel az intellektuális elemekkel mérhető. A haza és emberiség gondjainak *konkrét*, irányzatos, elkötelezett lírai megjelenítése mint primér reagálás szemben áll ezzel az eszménnyel, így Salamon e premisszákból kiindulva állapítja meg, hogy „Petőfi költészetében a mélység általán hiányzik”.

A mélység, komolyság, erkölcsi szilárdság – olyan tulajdonságok, amelyeket eszményi szinten minden irány a maga képére, ambíciója, osztályérdekei szerint formál. Megteszi ezt akkor is, ha ennek érdekében erőszakot kell tenni a tapasztalaton és a logikán. Salamon Ferenc, aki egy irányt mondhatni klasszikus elfogultsággal képviselt, kerak, zárt nézetrendszer kialakítására törekedett. Ezért például amikor Petőfitől megtagadja a szenvedélyt, természetesen nem vonja kétségbe Petőfi lelkialkatának erőteljes szenvedélyre valló vonásait, ez Petőfi egyéniségének ismeretében képtelenség lett volna. Ám ezeket a költői tehetség ellenében ható, esztétikumcsökkentő vagy éppenséggel megszüntető alkati adottságoknak tartja. A „vér realizmusa” diadalmaskodik itt, a lelki alkat determináltsága. Ez az individuális meghatározottságú indulat, a szenvedélyek felkorbácsolásával összefüggő szerepelni, hatni vágyás az, ami Petőfit a politika felé sodorja. Salamon itt azt az érvet fejleszti tovább, ami már Erdélyinél is megtalálható, hogy tudniillik Petőfi „hányatván hanyatlott”. De még Erdélyinél és részben Gyulainál is e tulajdonság afféle ifjonti nyughatatlansággal, a divatos eszmék iránti elfogult, kritikátlan rajongással menthető, noha esztétikailag értékcsökkentő tényező, Salamon már vádol:

„A politikai irányú dalokban is a költő hivatása nemesíteni az érzelmeket, s emelni, gyönyörködtetni a lelket, nem pedig nemtelen szenvedélyeket zaklatni fel, vagy saját felzaklatott indulatját foglalni versbe.”

A „nemtelen szenvedély” kifejezés kétségkívül vádol, s használata arról is bizonyoságot tesz, hogy Salamon a demokratikus törekvések történeti funkcióját olyan mértékig sem látja be, mint a nemesi liberalizmus képviselői, köztük Gyulai, még ebben a korban is képesek voltak. Meggyőződése, mely szerint a demokraták a rend, az örök törvények ellenségei, Salamonnál nemcsak racionális vélemény, hanem nehezen palástolható, indulati eredetű ellenszenv megtestesülése. Rendkívül jellemző ebből a szempontból, amit Petőfinek a *Falu végén kurta kocsmá* című verséről ír. Megállapítván, hogy a költő elbeszélő költeményei gyengék, mivel hiányzik belőlük az objektivitás” (a népnemzeti irány kulcsszava bukkan elő ismét), dicsérettel illeti ezt a verset, mégpedig azon okból, mert a mulatozó legények, akik az uraság üzenetére hetyke választ adnak, a beteg édesanyjára hivatkoznak kérésére elcsendesülnek. Fogalmazhatnók úgy is (Salamon célja is szemmel láthatólag ez), hogy itt a gyanítható politikai elem az általános emberibe emelkedik fel, mert itt „a költő megalégszik eszméinek a phantásia és érzelem útján való eleven megtestesítésével, mindenkire meg fogja tenni hatását”. Tudniillik a demokraták ellenségeire is. Jellegzetes és huzamosan ható gondolkodásmód ez, amely a társadalomban ismeri ugyan a szegénység és gazdagság antinómiáit, de egy nemzeti alapú tekintélyelvű osztálybékét tételez fel, amelyre az uralkodó erkölcsi rend épületét építi, örök törvényekké finomítva a társadalom vezető erőinek érdekeit. Ez az immár teológiától mentes koncepció tulajdonképpen a modern konzervativizmus egyik legfőbb (s éppenséggel nem hatástalan) manipulációs eszköze volt, amely ünnepi szónoklatoktól a tankönyvekig különböző s egyre üresebb retorikában kifejeződő variánsokban 1945-ig mérgezte a közvéleményt. Salamon minden társánál nyíltabban fogalmazta meg, s hogy éppen Petőfivel kapcsolatban, az nem tekinthető véletlennek. Persze őszinte és nyers véleménye egyúttal megakadályozta abban, hogy Petőfit a konzervatív

hagyományba besorolja és értelmezze, ez a feladat a következő generációra várt.

A szereplési vágy, a szélsőségekre való hajlam már szinte megszokott érv. Mint ahogy annak tekinthető a korabeli radikális eszmék hatása is, amelyeknek a népnemzeti koncepció értelmében megvolt az a sajátosságuk, hogy a fegyelmezetlen, kiegyensúlyozatlan lelkekben eredendő hajlam volt befogadásukra, még akkor is, ha természetes vágyaikkal ellentétben álltak. Így Petőfi „lelkében a demokratia nem az egyéniség szükségéből folyt, az értelem által kigondolt rendszer volt, mely elveken alapulna”. Az „értelem által kigondolt rendszer” afféle doktrinárság, amely azonban a forradalmároknál nem a tapasztalat, a mérlegelés elvekké kristályosodása, hanem érzelmi indítású elképzelés valamiféle jövőben létesülő ideális állapotról. Az elméleti formát ilyen esetekben az óhajtott cél elmosódottsága adja, a szubjektív vágy alaktalanságát mintegy a megfogalmazás kategorikus jellege kompenzálja. A konzervatív-forradalomellenes nézetekben általában ilyen módon oldódik meg a racionálisan megfogalmazott elvek és az érzelmeiktől fűtött, szélsőségekre hajló egyéniség közötti antinómia. Salamonnak itt idézett szavaihoz egy talán még figyelemre méltóbb mondat kapcsolódik: „A nép szószólója volt, anélkül, hogy a nép szenvedésein szánakozna, mint kortársa, Eötvös.” E rövid mondatban két jól felismerhető szándék ölt alakot. Az egyik gondolat az, hogy a polgári-liberális Eötvös a nép igazabb barátja, mint a demokrata Petőfi. Mármost eltekintve attól, hogy e megállapítás nem igaz, véleményéből logikusan következik, hogy a demokrata realista ellentétpárja a filantróp, és nem a társadalmi és jogrend változtatására van szükség az alsóbb osztályok szenvedéseinek orvoslására, hanem egy erkölcsi minőségre, a részvét érzésére. Ebben a szemléletben gyökerezik a szociális bajok „karitatív” mérséklésének jellegzetes konzervatív (és vallási szervezetektől olyannyira hirdetett és gyakorolt) gondolata.

Megtalálható Salamon tanulmányában az a gondolat, amelyet Gyulai is sejteni enged, hogy a költő szertelensége, ha tovább él, elmúlt volna. A konzervatív magatartásnak velejárója az egyéniség kialakulásának képlete: a heves ifjúkort követő, a lehetőségekkel megbékélő lehiggadás kora, amelyet az öregkor érett bölcsessége koronáz meg. E konvencionális évezredekre visszatekintő sors-elképzelés önmagában véve még érthető lenne történetileg konkretizálva, feltételezett formájában egyéniségre szabva azonban, mégpedig Petőfiére, akinek életpályája végére pontot tett a halál, szinte a gyanúsítás jellegét ölti: „Valószínű; a művész, a páratlan kedélyességű Petőfi jött volna át 1849-en innenre, s a haragos, egeket ostromló és komédiás Petőfi 1849-en túl felejté magát.” Ebben a megállapításban felfedezhető a konvencionális életpályától eltérő rendkívüli karakterek megismerése iránti teljes érzéketlenség, a normálist, a törvényszerűt, az ésszerűt a maga képeire formáló erkölcsi dogmatizmus tipikus esete. Persze igaz, a forradalmas napok számos lelkes szónoka, rajongója lecsendesedett s a józan belátás útjára lépett, s múltjából az emlék szépsége melengette, de jövőjét a tisztas megélhetés prózaibb reménysége hatotta át. A nemesi és a polgári liberalizmusnak ez a történelmi megtorpanása tény, s az adott körülmények között szükségszerű: Salamon szemszöge csak ennek látására volt alkalmas. A meg nem futamodók, az emigrációban tovább küzdők nem kevésbé történelmi érvényességű példájáról egyszerűen nem vett tudomást: a rendkívülit, a társadalmi osztály átlagos magatartásformájától eltérőt nyilván az atipikus—rendhagyó—ésszerűtlen—téves logikai láncon haladó, negatív következetességgként tudta csak értékelni.

Salamon Petőfi-tanulmánya Gyulaiéval egybevetve merevnek, egyoldalúnak, végletesen elfogultnak tetszik, sőt mondhatni: kétségkívül hatásosan megformált tanulmányából öntudatosan vállalt elfogultság sugárzik. Mindez azt a benyomást kelti, hogy a két tanulmány között lényegbevágó eltérés tapasztalható, szinte több annál, ami egy azonos irány keretén

belül elképzelhető. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük: az eltérés kisebb a vélténél. A két tanulmány alaptézise, az tudniillik, hogy Petőfi tájleíró költeményei, családi és zsánerkepei a legértékesebbek, megegyezik. Egyezik a két vélemény Petőfi politikai költészetét illetően is. Más azonban a hangsúly és a szándék. Gyulainál a megőrző mozzanat dominál: Petőfi költészetének megfelelően körülhatárolt értékeit igyekszik irodalomkoncepciójába beleépíteni, s ezzel tudatosabb előkészítője a népnemzeti iránynak Salamonnál, sőt előfutára Horváth János „nemzeti klasszicizmus” koncepciójának. Amit Gyulai nem vállal, a politikust, a forradalmárt, azt Salamon egyenest tagadja. Ezzel azonban Salamon voltaképpen nem tesz mást, mint azt, hogy a radikalizmustól elforduló, bár progresszív múltjához érzelmileg még kötődő nemesi liberalizmus idegenkedését a forradalmi eszményektől nyíltan és félreérthetetlenül megfogalmazza. Ilymódon Salamon inkább kiegészíti, mintsem vitatja Gyulai értékelésének lényegét. Salamonnak ez a taktikai lépése az irányzat szempontjából nem bizonyult követhetőnek: Petőfi életművének kisajátító célzatú átértelmezése vált fő tendenciává.

Gyulai és Salamon Petőfiről alkotott véleményei, de mondhatnók úgy is, hogy irodalmi nézeteik általában, jól kivehető álláspontokat jeleznek, de nem állnak össze teoretikus igényű tanná vagy rendszerré. A népnemzeti irány „kodifikátori” szerepére talán Greguss Ágost lett volna a legalkalmasabb, de valahogy nem volt elég jelentékeny személyiség, vagy legalábbis esztétikája nem volt elég hatékony ahhoz, hogy ez a szerep átment volna az irodalmi köztudatba. Műveltségének forrásait illetően, elsősorban hegeliánus vonásai miatt, közelebb állt Erdélyihez, mint Gyulaiékhöz. Progresszív eszmékhez kötődő pályakezdése után (meggyőződéses republikánus, Világos után börtönbüntetést szenved) az irodalmi Deák-párthoz csatlakozva mérsékelt, kiegyensúlyozott gondolkodású, tudós hajlamú férfiúként verstanában, de kiváltképpen *A ballada elméletében* ő foglalta össze s avatta tankönyv-igazságokká kora magyar

viszonyokhoz adaptált poétikai és verstani ismereteit. Nevét általános műveltségünkben (egyre elmosódóbban) szállóigévé vált ballada-meghatározása a „tragédia, dalban elbeszélve” élteti még. Az eszményítő realizmus koncepciójának egyik következetes végiggondolója ő, s ahhoz a moralista irányzathoz tartozik, amely a politikumot, de különösen a társadalmi osztályok közötti feszültségek ábrázolását esztétikai vétségnek tartja, s azzal, hogy az erkölcsi jó és művészi szép között közvetlen viszont feltételez, a költői igazságszolgáltatás naiv tana közelébe sodródik, s a 18. századi, túlhaladott populáris esztétikák kérdésfeltevését variálja. Az éles társadalomkritikát ebből következően (és Gyulaihoz ebben a vonatkozásban hasonlóan) nem kedveli, erre utal az a meggyőződése is, hogy a balzaci regénytípusnál művészileg (és erkölcsileg) nagyobb értéket képviselnek Dickens és Thackeray, egyszóval a viktoriánus angolok.

A népnemzeti iránynak egyébként is van valami szellemi rokonsága a viktoriánus mentalitással, elsősorban az erkölcsök már szinte meghatódott emlegetésében, a magyaros szemérmességnek álcázott prüdériában, a hagyomány és a múlt emelkedett hangnemű emlegetésében s méltóságteljes formalitások kedvelésében nyilvánul meg ez a különös, bár többnyire akaratlan hasonlóság. A „súlyegyen” mint magatartás-meghatározó norma mutatkozik meg abban a már Gyulaitól is említett követelményben, hogy a kor uralkodó realitásának (mondhatnók érdekének is) kell meghatároznia az öntudatos gondolkodást. Ezt a követelményt Greguss az erkölcsi világba oly módon helyezi át, hogy megfogalmazása szerint a felelősségtudó lélekben „azon érzületnek kell uralkodnia, mely épp ezidétt a nemzetben is uralkodik, mely tehát a nemzetnek sajátlagos kor-érzülete”. (*Általános észrevételek legújabb szépirodalmunk körül.*) Ez az erkölcsi norma a népnemzeti irány egyik minden jelentős képviselőjétől vallott alaptétele, s egyben megalapozása az uralkodó politikai irányhoz, a Deáktól kidolgozott kiegyezési koncepcióhoz való csatlakozásnak, a „kormány-

párti” irodalomszemlélet, majd irodalompolitika princípiumainak. Gregussnál ennek megfelelően bizonyos kanonizálási törekvések mutatkoznak, amelyeknek az a lényegük, hogy a történelmi tények és okok felszívódnak az esztétikumba, s ott általános-elvont jelleget öltenek magukra. Így például a népiesség azáltal, hogy Herder elméleti alapvetése nyomán a műköltészet népi alapjára irányul a figyelem, s az így kibontakozó irodalmi törekvések a későbbiekben nemzetivé fejlődnek, megszünteti önnön társadalmi létjogosultságát, s mint tisztán esztétikai kategória létezik tovább. Ennek megfelelően az ötvenes évek elején még együtt emlegetett Petőfit és Aranyt később már elválasztotta egymástól, de különbségeiket a maga mérsékelt módján nem az indulatos radikalizmus és józan mérséklet ellentétében, hanem ezek tanai szerinti esztétikai áttételében fogalmazta meg.

A Petőfi-értelmezések történetében Gregussnak nem volt kiemelkedő szerepe, s inkább csak a népiesség kapcsán foglalt e témában – közvetve – állást. A népiességet, mint már említettük, nem történelmi-politikai, hanem elsősorban esztétikai kategóriaként fogta fel, aminek az volt az eredménye, hogy a maga szemléleti keretei között Petőfi és Arany költészetét társainál objektívabban igyekezett értékelni. Munkálkodott Petőfi verseinek 1874-es díszkiadása ügyében is, amely kiadás, a költő néhány versét csonkított formában publikálta. E tény megemlítésével tulajdonképpen befejezettek tekinthetjük a népnemzeti irány, vagy ha úgy tetszik: irodalmi Deák-párt első jelentős generációja főbb, Petőfiképükre is vonatkoztatható nézeteinek mérlegelését. Emlegettük már, hogy a náluk kialakult szemlélet az, amely később a konzervatív értelmezés alapja lett. Azok a közhelyek a lángoló hazafiról, a puszták fiáról, a család és a szerelem dalnokáról, amelyek a tankönyveket megtöltötték, közvetlenül mégsem vezethetők le az itt elemzett véleményekből, hiszen ezek a maguk kritikus, olykor elfogult, máskor, pl. Salamonnál már-már ellenséges módján egy újonnan kialakult politikai

atmoszférában s egy ezzel harmonizálni törekvő irodalom-koncepció jegyében keletkeztek.

Az irodalmi Deák-párt irodalomfelfogásának népnemzeti akadémizmusba való átfejlődését ezúttal nem érintjük, egyébként is közismert ez a folyamat. A hangsúlyozott antiradikalizmus végül is nyílt izlésbeli és politikai konzervativizmusba torkollott. Ennek lehetősége (ismételjük: lehetősége) benne rejlett a népnemzeti irány első generációjának szemléletében.

Pándi Pál írja Horváth János Petőfi-szemléletének egyes (Gyulaira is vonatkoztatható) lényeges vonásait illetőleg: „Ezeknek a tendenciáknak a gyökerét abban a vonzódásban látjuk, amely Petőfi-könyve írásakor Horváth Jánost a nem forradalmárként eszményített Arany Jánoshoz fűzte.” (*Petőfi*, 1961, 32.). Az Arany képviselte magatartás, az ő jellegzetes műfajai, poétai alkata jelentette a Petőfiről indított kezdemény érettebb, művészileg tökéletesebb, gondolatilag higgadtabb változatát: Petőfi megítélésében tehát láthatóan vagy láthatatlanul Arany volt a mérce. Egyénisége, a történelmi körülmények, melyek közepette életművének nagyobb része keletkezett, s más ilyenfajta affinitások tették lehetővé, hogy Arany költészete szolgáljon az irány eszményéül. Sajátos módon azonban az irány esztétikáját megfoghatóan igazoló tanulmány nem készült e témakörben, a normatíva elhatároló mozzanata erőteljesebbnek és konkrétabbnak bizonyult, mint az eszményben óhatatlanul megjelenő elvontság feloldásának lehetősége.

WÉBER ANTAL